

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 42 (16500)

2002 чылдың
АПРЕЛЬ 11,
четверг

Ат салган шагы 17.30
Садар өртөө 3 рубль.

ПРЕЗИДЕНТ БОЛГАШ ТЫВА

Тыва Республиканың бирги Президентизинге Ш.Д.Ооржак 1992 чылдың мартта сонгуткан. Тыва күрүнениң төөгүзүңге чаа арын ажыттыгнан. Россияга болгаш Тывага политиктиг, экономиктиг, социал байдал кончуг берге, аар кризис болуп турган, хамык херектиң ужу-бажы билдинмес нарын үеде Шериг-оол Дизижикивич ажыл-чорудулгазын эгелээн. Республикага хамааты тайбыңны, националдар аразында чөпшээржилгени тургузар, күрүне тургузуун быжыглаар, демократияны хөгжүдүп ханыладыр, реформаларны боттандыраар, федералдыг төп-биле харылзааларны ханыладыр дээш хөй ажыл-херекти ол кылган. Ооң-биле сонгучуларның улуг идегелин бүзүредип, төрөл чонунга төлептиг бараан болган.

Тыва күрүнениң баштыңчызының тургузукчу ажылын бедии-биле үнелеп көргөш, 1997 чылдың мартта Тыва Республиканың Президентизинге Ш.Д.Ооржакты ийги хуусаада база катап республиканың чону сонгуп ап, бүзүрелин көргүскен. ТР-ниң Президентизинге Шериг-оол Дизижикивичиниң сонгуканындан бээр он чыл болуп турар. Бо үениң дургузунда Тывага кандыг чаартылгалар, өскерилгелер болганын допчузу-биле таныжып көрээлиңер.

Күрүнениң быжыг чоруунуң көргүзүү хамааты тайбың болгаш националдар аразының чөпшээржилгени болур. Ындыг болганда тозан чылдарның эгезинде Тывага националдар аразына чидигленген чөрүлдээлерни доктаадып, ниитилел-политиктиг доктаамал быжыг байдалды тургузар дээш Президент болгаш Чазак шудургу ажылдаанындан бо нарын айтырыгны шийтирлеп шыдаан, республикага хамааты чөпшээржилгени катап тургускан. Националдар аразында харылзаалар чидигленген, орус дылга чугаалажыр чонунуң республикадан көжүп чорууру уламчылаан чүе болза, реформалар хамаанчок, чонунуң анаа амыдырап-чурттаары безин берге чыгып турган. Политиктиг оожургалдыг, чөпшээржилгелиг чорук ниитилелди бүгү-ле угланышкыннар талазы-биле чаартыр арганы берген.

Тыва күрүне тургузуун быжыглаар талазы-биле боттук ажылдар кылдыгнан. Федерация Керээзинге атты салган. Демократтыг принциптерге дүүшкен Тыва Республиканың Конституциязын Конституция комиссиязының даргазы Ш.Д.Ооржактың удуртулгазы-биле ажылдап кылган. Ону 1993 чылдың октябрь 21-де республиканың Дээди Совединиң сессиязынга хүлээп алган. Ниитилелди демократтыг езу-биле органиастаарының кол механизмин тургускан, ажылдадып киирген. Эргелеп-башкарылга структуразын демократияның болгаш рыноктуң негелделеринге дүүштүр эде көргөн болгаш хувааган.

Тыва Республиканың хамаатылары бүгү деңгелдин эрге-чагырга органнарын тургузарына киржир, сонгулдаларны

база референдумнары дамчыштыр чугула күрүне айтырыгларын шийтирлээр Конституцияда көрдүнген эргелерин ажылдап турар. Ажык-чарлыг чорук, сөстүң хостуу, санал-бодалдарның янзы-бүрү уткалы амгы үеде хүн бүрүнүң билишкыннери апарган.

Ниитилелди чаартырының үндезини экономиктиг реформа болур. Ону боттандыраар дээш Президент болгаш Чазак эвээш эвес күженишкенин үндүрген. Өнчү хөй хевирлиг болу берген, олар шупту дең эргелиг, чижилгелиг сайгарылганы чорудуп турар. Реформаларны уламчылаарының баазасы – хөй янзы ажыл-агыйлар тыптып келген. Ынчангаш бистин республикада рынок инфраструктуразының, чаа экономиканың үндезин тургустунган. Тываның күш-ажыл кылып шыдаар чурттакчы чонунуң чартык хире кезинге хуу бүдүрүлгелер ажылды берип турар. Ооң-биле кады реформаларның көскү түңнели болза кижилерниң угаан-медерелинде үндезин өскерлишкенин болдурган. Реформаларның угланышкыннарына амгы үеде кым-даа чигинмейн турар. Чон хостуг, шөлээн болу берген, чаазы-биле амыдыраар дээш көдүрлүп үнген.

Федералдыг төп-биле харылзааларны улам быжыглаан. Тываның социал-экономиктиг байдалын боттуу-биле доктаамалчыдып турумчудар арганы ол берген. «Тыва Республиканың экономиказын быжыктырарының болгаш социал адырын хөгжүдериниң талазы-биле сонгаарладып болбас хемчеглер дугайында», «Тываның девискээрин Кыдыкы Сонгу чүктүң районнарынга болгаш аңаа хамаарыштырган черлерге дең-нештирер дугайында» Россия

Федерациязының Президентизи Б.Н.Ельциниң ат салган чарлыктары улуг уjur-дузалыг болган. 1992 чылдың май 28-те Б.Н.Ельцин-биле бир дугаар ужуражылганың үезинде бо чугула айтырыгларны шийтирлээрин Ш.Д.Ооржак чедип алган.

РФ-тиң Президентизи Б.Н.Ельциниң Тывага 1994 чылдың июньда албанның аян-чоруун кылып чорааны республиканың амыдыралына улуг болушкун болган. Чазак Баштыңының келгенине тураскааткан хуралга ТР-ниң Президентизи мынча дээн: «Силерниң бистин черге келгениңер — канчаар-даа аажок улуг ниитилел-политиктиг болушкун. Россияның регионалдыг болгаш национал политиказының чаа-чаа хевирлерин база утка-шынарын дилеп тыварынче, ооң шынын күрүне тургузуун чедип алырынче бир базым-дыр». Б.Н.Ельцин республиканың экономиказын рынок харылзааларынче шилчидериниң чугула айтырыгларын шийтирлээринге боттук дузаны чедирген.

Тозан чылдарның эгезинде бистин республикага РФ-тиң Чазаның Даргазының оралакчылары, сайыттары колдуунда келбейн турган. 1993 чылдан бээр бедик албан-дужаалдыг даргалар кээп, тыва чонунуң амыдырал-чуртталгазының байдалын хандыр өөренип көрүп, чүнү кылырын тодаратып, дузаны чедирип турар болу берген. Ол дээрге республиканың амыдыралына чаа чүүл болган. Ынчангаш федералдыг төп-биле Тываның Президентизиниң болгаш еске-даа удурткучуларының харылзаазы быжыккан.

(Уланчызы 2-ги арында).

Юбилей

МЭЭҢ ЧЫЛДАРЫМ — МЭЭҢ БАЙЛАМ

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак РФ-тиң Президентизиниң Сибирь федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи Л.В. Драчевскийге телеграмма чоруткан. Телеграммада чугаалап турары болза:

«Хүндүлүг Леонид Вадимович!

Силерниң амыдыралы-нарда улуг юбилей-биле Силерге байыр чедирдим! Назы-харга хамаарыштыр аныктарның болгаш эмчилерниң чугаалап турар чүүлүн херекке албаар, Силерге ышкаш, бо хире амыдыралчы база профессионал аргадуржулгалыг кижиге, 60 хар дээрге — ол ийги тынгарлышкынның болгаш чаа-чаа улуг ажыл-херектерниң үезидир. Ол дээрге — кижиниң

чогаадыкчы арга-шинээниң чечектелишкениниң ажыгтынар назыны-дыр. Салым-чол мени болгаш мээң Тывамны чогуу-на Силерниң-биле холбаштырышканынга сеткилим ханызындан өөрүүр-дүр мен. Боттарыңарның амыдыралчы идепкейлиг быжыг туружунар-биле бистин республиканың чурттакчыларының хүндүткелин чедип алган силер. Мөөңнеттинген билиңер болгаш чогаадыкчы арга-шинээңер-биле ниитизи-биле Сибирьниң болгаш Россияның улам ыңайгы чечектелишкенинге моон сонгаар-даа идигни бээр силер дээринге быжыг бүзүредиг мен.

Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринерге чаагай кадыкшылды, аас-кежикти, бүгү-ле эгелээшкыннерге чедишкыннерни, өлчөйлиг кежикти сеткилим ханызындан күзедим!»

ХҮНДҮЛҮЛДИҢ ЕЗУЛАЛЫНГА

ААЛЧЫЛАР КЭЭП ЭГЕЛЭЭН

2002 чылдың март 17-де сонгулдаларга бүзүрелдиг тиилелгени чедип алган Ш.Д. Ооржактың ТР-ниң Чазак Даргазының албан-дужаалына саадап олурарының езулалына киржири-биле Москвадан болгаш Россияның өске-даа девискээрлеринден аалчылар кээп эгелей берген.

Апрель 10-да Тываның чаңгыс мандаттыг №27 сонгулда округунда РФ-тиң Күрүне Думазында бистин депутаты Ч.Ч.Д. Ондар болгаш РФ-тиң Күрүне Думазының депутаты, «Ада-чурт—Бүгү-Россия» фракциязының өөредилге болгаш эртем талазы-биле комитеттин даргазының оралакчысы география эртемнериниң доктору, профессор, Россияның Эртемнер академиязының кежигүнү, Социалисттик Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң болгаш РФ-тиң күрүне шаңналдарының лауреады Михаил Чоккаевич Залиханов Тываже чедип келген.

Олар самолеттан дүшкен дораан Алдан-маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейинге барып, республиканың тургустунган төөгүзү-биле болгаш эрте-бурунгу үениң экспонаттары-биле

танышкан. Михаил Чоккаевич алыс эртеми географ кижиге болгаш, «Аржаан-1» базырыкка хамаарыштыр улуг сонуургал-биле билдиги айтырыгларны салып, харындаа чамдык экспонаттарны холу-биле тудуп, сонуургап турду.

Чай аразында депутат Чылыгыч Чимит-Доржуевичиниң бо удаада келген сорулгазын айтырарымга, бирги ээлчегде Ш.Д. Ооржактың ТР-ниң Чазак Даргазының албан-дужаалына саадап олурарының езулалына киржири деп чугаалааш, апрель 20-де РФ-тиң Федералдыг кызыгаар албанының директорунуң оралакчысы генерал-майор Н.Плотников-биле Тыва—Моол кызыгаар кезээнге барып, ында байдалды өөренип көөр деп турарын немеп чугаалады.

Игорь ДАМДАК.

ПРЕЗИДЕНТ БОЛГАШ ТЫВА

(Тончүзү, Эгези 1-ги арында).

РФ-тин Президентизинге В.В.Путин 2000 чылдың мартта соңгуткан соонда, удаваанда апрельде, Ш.Д.Ооржак ужурашкан, бир шак ажыг үзени дургузунда республиканың политиктиг байдалын, экономиктиг хөгжүлдезинин дугайында чугааны кылган. Федералдыг харылзааларны сайзыраңгай-жыдар, күүсекчи эрге-чагырга органның чадаларын быжылгаар, чуртка чангыс аай эрге-хоойлулуг болгаш экономиктиг девискээрни тургузар, идепкөй-лиг хамааты нитилелди хевирлээр айтышкынны ол берген. Тываның Президентизи ону ажыл-чорудулгазынга удуртулга болдурган, бурунгаар шимчээшкинге ол улуг салдарны чедирген.

РФ-тин Президентизи В.В.Путин-биле 2001 чылдың сентябрьда Ш.Д.Ооржак ужурашкан, Тываның экономиказын хөгжүдеринин перспективтиг айтырыгларының дугайында чугааны кылган. Кызыл - Саян-Шушенск ГЭС-тин аразында суг оруун, Элегестин эки шынарлыг хөмүр-дажының тывыжын шиңгээди алыры аңаа кол черни ээлээн. Тыва күрүнениң баштыңының тургускан айтыры деджимчени алган, ону күседир даалганы РФ-тин Чазанга берген. Бо чугула хөмчөгүни ботандыра бодал Ш.Д.Ооржакка шагда-ла турган. 1994 чылда Б.Н.Ельцин Тывага келирге, суг оруун тударынга деткимче көргүзерин дилээн. Ынчан Россияның экономиказының берге байдалы ону эчизинге чедир шиитпирлээри болдунмай барган. Россияның болгаш Тываның экономиктиг хөгжүлдези чүгээртпел келирге, бодунуң күзелин ботандыраары-биле айтырыгны катап көдүргөн. Республиканың келир үеде хөгжүлдезинге, чоннуң амыдыралын экижидеринге ол улуг рольду ойнаар. Ол ышкаш Россияның, Сибириниң хөгжүлдезинге, Моол, Кыдат болгаш Мурнуу-Чөөн Азияның еске-даа чурттары-биле экономикаыг харылзааларны калбартырынга идигни бээр.

В.В.Путиниң берген айтырыкының күседиринче ТР-ниң Чазанга кирген. РФ-тин Экономика, Саң-хөө, Транспорт болгаш еске-даа яамыларынга, ведомстволарыга баргаш, удуртукчулары-биле чугааны кылган, деткимчени алган. ТР-ниң транспорт системазын хөгжүдөр болгаш минерал чиг эт баазанын шиңгээди алыр талазы-биле РФ-тин Президентизинин база Чазаның даалганын күседир-биле ТР-ниң Чазаның планын бадьлаан. Ш.Д.Ооржактың удуртулгазы-биле кылып чоруткан ажылдың түннелинде, бо чугула телевизелдерни ботандыраар, хөй акша-төгериин кириш-тирер инвесторларны тып алгаш, оларның-биле каш удаа ужурашып, ажыл-агыйы чугааны кылган. Бо болза Тывада политиктиг болгаш социал байдал турум болганының ачызында чедип алдынган. «Делегейниң үлетпүр банкызы» хааглыг акционер нитилелдин төлээлери республикага келгеш, бүтү байдалды ханы өөренип көрүп тургаш, бодунуң хөй түннүг акшазын республиканың экономиказын хөгжүдөр херекке кириштирер күзелин илереткен. Бо чылдың март 9-та 2002-2007 чылдарда саң-хөө-экономика талазы-биле кады ажылдажылга дугайында Чингине дугуржулгага ТР-ниң Президентизи Ш.Д.Ооржак биле «Деле-

гейниң үлетпүр банкызы» нитилелдин даргазы С.А.Веремеенко ат салган. Оон-биле чергелештир үлетпүр болгаш аш-чем болбаазырадыр бүдүрүлгелерни, харылзааны, транспорт схемазын хөгжүдөр, минерал чиг эт курлавырын шиңгээди алыр талазы-биле кады ботандыраар 12 телевизелдин протоколунга атты салган. Суг оруун, хөмүр-даштын шиңгээди алыры инвесторларның улуг сонургалын болдурган. Улуг-Хемниң хөмүр-даш бассейнинде 24 миллиард эки шынарлыг одаар чүүл чыдып турар, оон үштүң ийи кези кокустаар хөмүр-даш бооп турар. Суг оруун делегей чергели деп үнелээн. Бо телевизелдерде Тываның келир үеде хөгжүлдезин тодаргай айыткан. Шериг-оол Дизижилович бодаан бодалдарын, күзүн күзүлдери ботандырып кирипкен.

Россияның девискээрлери-биле ажыл-агый, культура харылзаалары чыл келген тудум-на, быжыгып орат. Москваның, Санкт-Петербургуң чазактары-биле чингине дугуржулгага атты салган, оларның хөмчөгүлери ийи талалар күседип турар. «Сибирь дугуржулгазы» ассоциациязынга хамааржыр республикалар, крайлар, област-биле сырый харылзаалыг, оларның дыка хөй-биле садыг-экономикиг, эртем, культура талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгалыг.

Даштыкы чурттар-биле экономиктиг харылзаалар, кады ажылдажылга хөгжүп эгелээн. Моолдун бистин-биле кожа аймактары-биле харылзаа хаңылаан.

Кандыг-даа бергелер, моондактар турза, Ш.Д.Ооржактың удурткан Чазан шудургу ажылдааш, республиканың иштиги курлавырларын чөптүг ажылгап тургаш, экономиканы хөгжүдөр дээштиг хөмчөгүлери алган. Моон түннелинде сөөлгү чылдарда экономика болгаш саң-хөө талазы-биле байдал чүгээртээн, көргүзүлгелер экижип орат. 2001 чылда девискээрниң ниити продукция өзүлдези 3,1 хуу, үлетпүр бүдүрүлгезинин боттук хөмчээлиниң өзүлдези 104,6 хуу ескен. Кол хөреңгеге акшаландырышкын хөмчээли ийи катап улгаткан. Акша-көпөөк ховартаан, дериг-херекселдерин өртөк-үези улгаткан-даа болза, дыка хөй объектилерни он чылдың дургузунда ажылдап кириген. Оларга Хандагайты—Мугур-Аксының, Хандагайты—Торгалыгының автооруктары, Кара-Хөлчө бедик вольтулуг электри шугумун шөйгени, «Тыва алгы» күрүне бүдүрүлгезинин хевсаргыыр, чүң эзер, дүк чуур цехтери, Каа-Хемни кежер демир-бетон көвүрүг, «Сименс» деп герман фирманың автоматтыг телефон станциязы, нефрология (бүүрек эмнээр) төп, Кызыл-Хаяда биче ГЭС, Тываның күрүне университетинин өөредилге корпусу, дыка хөй школалар, чуртталга бажыңнары болгаш ескелер-даа хамааржыр.

Сөөлгү чылдарда алдын тывыжы, электри энергиязы, одаар чүүл, чиик, аш-чем үлетпүрүнге продукция бүдүрери ескен. Республика бюджетинин орулгазы 2000 чылда 1,69 миллиард рубль турган болза, 2001 чылда 3,24 миллиард рубль чедир ескен. Хууда орулгалар 1,8 катап улгаткан. Ол чорук экономиканың боттук секторун күрүнөден деткир хөмчээлди ийи катап өстүрер, социал адырнын албан черлеринин материал-техниктиг баазанын быжылгаар,

эрткен чылдарның өрелерин төлээр арганы берген.

Социал реформаны ботандыраарының чогумчалыг хөмчөгүлери алганындан берге он чылдарның иштинде чангыс-даа эмнелге, өөредилге, культура албан черлери хагдынмаан, харын-даа оларның саны немешкен. Тыва эртем, өөредилге, культура, литература, уран чүүл, спорт бурунгаар хөгжүлдени алган. Чоннуң эки чангылдарын, езулалдарын, шажын-чүдүлгени катап эгидер хөмчөгүлөр улам-на идепкөйжээн. ТР-ниң Президентизинин тускай чалааны-биле Чырыткылыг Башкы ХҮ Далайламань 1992 чылда Тывага чорааны Будда бурганның өөредилге непереди, суртаалдарына идигни берген. Шагаа, Наадым, Республика хүнү байырлалдарны доктаамал эрттирип турар болу берген.

Президентинин болгаш Чазактың билдиги чоруткан ажылының түннелинде, Тыва Республиканың ат-сураа чүгле Россияда эвес, харын делегейде билдингир апарган. Ш.Д.Ооржактын Европа Чөвүлелиниң Парламент ассамблеязының кежигүнү болуп турганы безин хөй чугаалап турар. Бистин Президентизинин дыка хөй даштыкы чурттарга ажыл-албан кылып чорааны, спортчуларының 1996 чылда Олимпий оюннарынга чедишкенин киришкени, делегей, Европа, Азия маргылдааларына тирилгелерни чедип ап турары, хөмөйжилеривистин, ыражыларының, цирктеривистин болгаш еске-даа артистеривистин делегейниң язы-бүрү чурттарының көрүкчүлери магадаткан талантызы, даш сиилбирлекчилеринин уран чүүлү Тываның адын алгыткан.

Ш.Д.Ооржак тыва күрүне тургузуун быжылгаарынче демократияны хөгжүдеринче доктаамал кичээнгейни салып келген. Тываның Конституциязын болгаш еске-даа хоойлу-жудулга актыларын РФ-тин Конституциязыга база хоойлуларынга дүүштүр кылып талазы-биле улуг ажылды чоруткан. Хөй күштү үндүрүп, үени чарыгдап тургаш, ТР-ниң чаа Конституциязын федералдыг Конституция, хоойлулар-биле карышкак чок телевизелдин ажылдап кылган. Ол чугула документини Тываның чону деткээн. 2001 чылдың май 6-да эрткен референдумга хүлээп алган. Бо дээрге төөгүлүг болушкун болган.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д.Ооржактың удуртулгазы-биле Тыва Республикада эрге-хоойлулуг хамааты нитилел, хөй хевирлиг өнчүлүг чаа рынок экономиказы тургустунган, демократия хөгжүп ханылап бар чыдар. Күчүлүг рынок экономикалыг, сайзыраңгай демократтыг, эрге-хоойлулуг күрүнени тургузарының магадылалы салдынган. Бо болза чаартылга, депшилге, сайзырал-дыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының март 17-де эрткен соңгулдаларында республиканың мерген угаанныг соңгукчулары билдингир политик, экономист, күрүнениң болгаш хөй-нитинин көскү ажылдакчызы — Шериг-оол Дизижилович Ооржакка үш дугаар хуусаада улуг идегелин, бүзүрелин көргүскөш, бо бедик албан-дужаалга соңгуп алганнар. Чазак Даргазының албан-дужаалына оон саадап олураарының байырлыг езулалы бөгүн болур.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ТР-ниң бирги Президентизи Ш.Д. Ооржак дүжүлдезинге олурган, чүве чугаалап турары. (1992 ч. март).

РФ-тин бирги Президентизи Б.Н. Ельцин-биле ужуражылга үезинде. (1994 ч. июнь).

Москва хоорайның мэри Ю.М. Лужков биле Ш.Д. Ооржак.

Францияның Страсбург хоорай. Европа Чөвүлелиниң Парламент ассамблеязының сессиязында Ш.Д. Ооржактың олуржуп турары.

РФ-тин Чазак Даргазының оралакчызы В.И. Матвиенко биле Ш.Д. Ооржак республиканың эмчи ажылдакчылары-биле.

«Делегейниң үлетпүр банкызы» акционер нитилелдин даргазы С.А. Веремеенко биле Ш.Д. Ооржактың ужуражылгазы.

АҢГЫЛАЖЫЛГАНЫ БОЛДУРБАС

Соңгулда соонда кижилернин бодалдары ам-даа уламчылаар дээрзи чугаажок. Ооң түңнелдерин сайгарып анализтээри келир үеге херектиг, чүге дээрге мурнувуста каш-даа соңгулдалар бар. Келир соңгулдаларга, янзы-бүрү кордакчыларга, сонгучуларга, комиссияларга, деткиччилерге соңгулда бүрүзү өөредиг, кичээндириг болур, ол политиктиг культурага кижилерни кижизидер дээрзи тодаргай.

Чазак Даргазының март 17-де болуп эрткен соңгулдазында кымның кандыг арынны, иштики сагыш-бодалдары «уштунуп» үнүп келген дизе, меге болбас. Ниитилелдин кандыг «аарыглары», кемниг четпестери барыл, ол бүгү соңгулда үезинде эң чиди-биле шүүреттинип келир. Ынчангаш эрткен соңгулда-ысты бүгү талалыг сайгарып, аңаа чогуур үнелелди бээри — бистин шуптувуска ажыктыг.

Кордакчыларның чамдызынга уттуруп алганы дендиг хомуданчыг болганын оларның соңгулда соонда ап турар хөделишкннери бадыткап турар. Кижиниң кандыг мөзүлүү, бот-чоргааралды, мерген угаанны аштырышкынны канчаар хүлээп алырындан көстүп келир дээрзи чугаажок. Чамдыктарының чаңнап турарын көөрге, мөгаттынган бичии оолдар-даа сагышка кирер.

Ийи-үш тур кылып, төнмес-батпас соңгулда чарлап туруп албааны ниитилелдин, Тываның сонгучуларының чедишкнни болган дээрзин демделгелес аргажок. Эгезинден тура-ла Ш.Д.Ооржактың тиелелгези даап бодаашкын чокка-ла билдингир турбуже, политиктиг демисел кончуг чидиг болуп, төнчүзүнге чедир кижилерни дыңзыгыш-

кын байдалыга тудуп келген. Бо соңгулданың мурнукуларындан эң ылгалдыг болган чүези — Шериг-оол Ооржактың удурланыкчыларының талазындан «кара» технологияларның калбаа-биле ажыглаттынганы. Эң-не элдептиг чүе — ол-ла удурланыкчыларның ол-ла «кара» технологияларга Ш.Д.Ооржактың бодун буруудадып турары. Боттарыныңна кылып алган чүезин еске кижиге чарбыры ол улустуң пат чаңчыккан аргазы, өөрөнгөн чаңы дээрзи каракта илден.

Кордакчыларның колдуу шаанга кири демиселди чиди-биле чорудуп келген болгаш ниити күш-биле тиелеп апарынга, Ш.Ооржакты ап октаптарынга денди-ле ынанып турган. Оларның ол күзел-чүткүлдериң аажок шыңгы турганын шупту карак-биле бүзүрөп көргөн бис. Каттыжып тутчу берген кордакчылар чоннуң караан «ажыдыпкан» бис деп кордап, «чеже болурул» деп бодалды кижиге бүзүрүнүң бажынче кири супкан бис деп ынанганнар. Ынчалза-даа кижилер угаанныг, көөр карактыг, дынаар кулактыг. Шупту чүвени кым-бирниң албадалы чокка сайгарыптар.

Чүгле маңаа чугаалап каар, арай сезинчиг байдалче кижилерниң кичээнгейин угландырар бодадым. Хамык ужур — депутат алышкыларның хөделишкннеринде чарылдырыкчы хөөнерниң колдап турары. Анык спикер Шолбан Кара-оол анаа-бир кордакчы эвес, а албан-дужаал эдилээн кижиге дээрзин сагындырып каалы. Ындыг болганда ол бодунуң дужунда өөнде хомудап-хорадап орап кижиге

ышкыш эвес, а албан-дужаалыга дүүштүр бодун алдынары чогуучалыг дээрзи билдингир. Езулук бышкан эр болза аштырышкынны эр езу-биле хүлээп ап шыдаар ужурулуг. Ам-даа кенен, ам-даа анык дээрзи моон-на илден. Эрге-чагыргага душ болуп чедип келген анык кижиге ам-даа хамык чүеге өөрөнгө алың, хоочун тываларның чугаалаары дег, ам-даа угаан кирип алың деп бодаарының орнунга, дуржулгалыг удуртукчу Ш. Д. Ооржак-биле демнежиң ажылдаар байтык, ооң боду-биле месилдежиң туруп алырын бодаарга, турамыккай хөөнүү,

Хемге эрттирген ужуражылгазындан үндүрүп болур. Юрий, Шолбан Кара-оол алышкылар Шагаан-Арыгга зал долдур улус чыып алгаш, улуг-хемчилерни өскелерден онзагайлап, чиктиг бодалдар чугаалаанын кижиге элдепсинмес аргажок. Шолбан Кара-оол: «Силерни аай-дедир тыртпарлап, туружун илереткен чонну ажыл-агыйындан үндүрүп, эрге-дужаалын ажыглап, аай-дедир кызай бээрийне, аай-дедир тыртпарлай бээрийне деп бодал-биле чедип келдим» — дээн. Ынчангаш хоойлу мурнунга силерни камгалаар мен деп аазаашкынны берген.

Кымдан, кандыг адыг-бөрүден, кандыг айылдан Улуг-Хем чонун камгалаар деп шийтпирлээн кижиге боор? Улуг-хемчилерге кым чүү дээш кыжанып турарыл? Байдал кандыг-даа берге турда, Ш.Д.Ооржак Улуг-Хемни кым-бирниң чурту дээш кажан, кая ылгап чорааныл? Харын-даа янзы-бүрү денелдин депутаттарының чаңгыс чер-чурттугларынга аазап-аазап, кылып чадап каан ажылдарын ол кылдыртып чор ышкыжыл. Ооң санында Торгалыгга спорт залын, Арыг-Бажында, Арыг-Үзүүде чаа школы, Шагаан-Арыгга чуртталга бажынарнын адал болур. Черле ынчаш Шериг-оол Дизижик-овичиниң чонун ылгап турганын каяа көргөн улус ирги? Аңаа бодаарга, депутат алышкыларның Улуг-Хем чонун өскелерден ылгай көрүп, боттарының талазынче чонну кылымал арга-биле чыпшыр эктирериниң оралдажышкыннарын кылып турары кандыг-даа езу-чурумга дүүшпес. Эвээш санныг Тываның чонун чаңгыс чудурук дег демниг болурунче мөөнээриниң орнунга,

СОҢГУЛДА СООНДА БОДАЛ

улуургак сеткилди илден.

Эрге-чагырганы кижиге бүзүрү ууп шыдавас дээрзин сагындырбаска-даа билдингир. Бо таварылгада, бердинген эрге-чагырганы төлөптиг эдилээриниң улугу, ам-даа, ам-даа дээр шыдаттынмас сагыш-сеткилге бүргедипкеш, кыр-кырынче чүткүп, мен кончуг мен дээр байдал-биле улуг тураланышкын хөйге чарлаттынган. Кымдаа хирезин миннип чорааны дээр болбааже.

Ол-даа канчаар, анык оолдарның күзел-чүткүлү турбас боор бе, ында чигинчиг чүе чок. А эң-не сезинчиг чүе — ол бүгүнүң канчаар кылдынганы, ажыглаттынган аргаларның чигинчии. Оларның чамдык шимчээшкннери тыва чон ортузунга ылгаашкын, аңгылажышкын, чарлышкын тургузуп болур хире. Ындыг хевирлиг байдалдарны бо оолдар өнөмчидип болур-дур деп каразыгны оларның соңгулда соонда Улуг-

Үш халаптың бирээзи

ЭҢ ШАЛЫПКЫН ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР

Тыва Республиканың Чазак өрт айылы өөскүүр часкы, чайгы үениң келгени-биле база өчүнүң бүгү хевирлериниң объектилерин өрт халавындан камгалаар сорулга-биле республиканың девискээринге өрт халавын болдурбас айны чарлаан. Өрт халавы болдурбас айны 2002 чылдың апрель 15-тен май 15-ке чедир чорудар.

Кижилерниң от-биле оваарымча чок болганындан чылдың-на өрт халавынга муң-муң гектар арга-арыг өрттенип, улус ажыл-агыйынга улуг когаралды чедирип турар. Чуртка болган экономикаг кризистин түңнелинде, көдээ черлерге турган хөй бүдүрүлгелер, тудуг организациялары буурап дүшкен, ажыл чок кижилер көвүдээн. Олар часкы, чайгы үеде олча-ажык хайып, тайга кезип чоруп тургаш, от-биле оваарымча чок болуп азы одагланган одаан чедир өжүрбээниниң түңнелинде, өрттер үнүп турар. Өрттү баш удур болдурбазының талазы-биле суртаал ажылы сөөлгү үеде чон ортузунда сулараан. Ону тус черде турар эрге-чагырга органны, арга-арыг ажыл-агыйлары бир демниг чорудары эргежок чугула. Бо чылдың апрель 1-ден эгелээш чөпшээрел чок кижилерниң арга-арыгже кирерин хораан.

Арга-арыгга чораан кижиге өрт айылын болдурбазының чурумун шыңгы сагыр ужурулуг. Моон мурнунда чылдарда арга-арыгга, тайгага колдуунда хоочун аңчылар, балыкчылар чоруп турган болгаш өрт ховар

болуп турган. Ам көөр болзувусса, тайгага кандыг-даа кижилер чоруп турар, олар өрт айылының эң бөдүүн чурумун билбес. Ооң түңнелинде хөй өрттер сөөлгү чылдарда болулаан. 1996 чылдан 2001 чылга чедир республика девискээринге 1600 өрттер болган. Ону мындыг сан-чуралагдан көрүп болур. 1996 чылда 221 болган өртке 37330 гектар арга-арыг өрттенген, 1997 чылда 245 өртке 26469 гектар, 1998 чылда 323 өртке 21244 гектар, 1999 чылда 278 өртке 21244 гектар, 2000 чылда 236 өртке 21630 арга-арыг, ажыктыг черлер өрттенген. Ооң чедирген когаралын санап түңнээри ыңдыг-ла амыр эвес.

Өрттүң болуп турар чылдагаанын тодарадып көөрге, эң-не хөй өрттер кижилерниң буруузу-биле болуп турар. Кижиге бүрүзү часкы, күсүк үеде арга-арыгга бодун ап чоруурунун бөдүүн чурумун сагыры эргежок чугула. Кажан арга-арыгга өрт өөскүп кыва бээрге, баш удур хемчег албас чорук кончуг багай салдарлыг. Өрт болу бергенде, бир дугаарында, тус черде чурттап турар хамаатылар ону өөскүтпезиниң талазы-биле эң тодаргай хемчеглерни алыр

ужурлуг. Ийи дугаарында, тус черде турар эрге-чагырга органнынче болгаш арга-арыг ажыл-агыйынче дамчыдарының хемчээ алыр. Арга-арыг өртү-биле демисел кижиге бүзүрүнүң херээ дээрзин уттуп болбас ужурулуг.

ТР-ниң Бойдус курлавырларының талазы-биле күрүне комитединиң, арга-арыг ажыл-агый килдизиниң харысалгалыг ажылдакчызы Олег Саятының чугаалап турары-биле алырга, бо чылдың часкы өрттерге удур республиканың арга-арыг ажыл-агыйлары багай белеткенген. Акша-хөреңгиде чедишпес болганындан республиканың 10 арга-арыг ажыл-агыйларына кыварчаар материалдарын болгаш өрт үезинде ажыллаар аш-чем курлавырлары-биле чедир хан-

рылган. Акша-төгөрик чедишпес болганындан парашютистерни агаардан шураарыга чаңчыктырар шенелделер болбайн турар. Бо эң нарын айтырылганың бирээзи. Тывада машина четпес, ол хамаанчок аъттыг кижиге чедип шыдавас тайгалар бар. Чамдык хоочун аңчыларның чугаазы-биле алырга, кижиге изи бастынмаан черлер хөй дижит болгай. Тывага 1998 чылда улуг өрттер болуп турда, Красноярскиниң болгаш өске-даа хоорайларның өртчүлери агаардан улуг дузаны чедирген.

Бо чылын баштайгы өрт май 30-де Балгазынның хадыларынга болган, 75 гектарлыг харлыг арга-арыг өрттенген. Бүгү делегейде мурнуку зонада турар кара чаңгыс хадлыг чер ол деп, делегейниң эртемденнери тодараткан. Сөөлгү чылдарда ону өрттен камгалаар талазы-биле Балгазынның арга-арыг ажыл-агыйы кончуг кошкак кичээнгей салган. Ам дээштиг хемчег албас болза, хадлыг ол камгалалдыг чер үе өрттенириниң кырында келген. Чоннуң чоон оруунун кыдында өрттенген ыяшты арыглап-аштаар ажыл безин чорбайн турар.

Кожуун, суму чагырларының даргалары часкы өрттүң айылыг үезинде серемчилелди кошкатпайн, өрт болу берген таварылгада а бүгү чонну олче хаара тудуп, эң шалыпкын хемчеглерни алырынче кичээнгейи угландырза чогуур.

Сергей ХЕРТЕК.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Танды кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составын өскертир дугайында

2002 чылдың апрель 5 №107/476 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунуң 24 чүүлүнүң 1 болгаш 5 пунктуларына болгаш “Тыва Республикага тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилериниң соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 18 чүүлүнүң 1, 2, 5 пунктуларына дүүштүр Танды кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүннери **Оксана Узатовна Ооржактың, Ольга Данзытчиевна Доржукайың** боттарының бүрүн эргелеринден дүжер дугайында билдиришкенингеринге үндөзүлээш, бүрүн эргелериниң хуусаазы четпээнде, соңгулда комиссия-

зының кижигүннери хүлээлгелеринден хостаар.

2. “Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунуң 23 чүүлүнүң 2, 5 пунктуларына дүүштүр Танды кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына бадылаар эргелиг дараазында кижилерни кириер:

Оюн Солангы Калдар-ооловна — 1966 чылда төрүттүнген, Бай-Хаак суурда ортумак школада башкы, “Единство” партияның ол черде организациязы депшиткен;

Нурсат Урана Монгушевна — 1963 чылда төрүттүнген, Танды кожуунун чонну ажылга кириер төптүң директору, ажылдап турар чериниң соңгукчулары депшиткен.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының кижигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5 №107/478 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунуң 23 чүүлүнүң 2, 5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкындарындан, соңгукчуларның чурттап, ажылдап, өөренип, албан эрттирип турар черлериниң аайы-биле соңгукчулардан келген саналдарга үндөзүлээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 12 кизи составтыг томуйлаар:

Казакова Лариса Алексеевна — 1959 чылда төрүттүнген, №1 школада өөредилге эргелекчизи, ажылдап турар чери депшиткен;

Межевикин Алексей Викторович — 1974 чылда төрүттүнген, “СПС” партияның девискээр салбыры депшиткен, Кызыл хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы;

Монгалби Наталья Кородаевна —

1953 чылда төрүттүнген, ТР-ниң ХБАБ эргелелиниң начальниги, ажылдап турар чери депшиткен;

Монгуш Владимир Владимирович — 1977 чылда төрүттүнген, сайгарлыкчы, “За Прогресс” ОПО депшиткен;

Намзырай Чечена Алдын-ооловна — 1963 чылда төрүттүнген, №9 школада орус дыл, литература башкызы, ажылдап турар чери депшиткен;

Онопко Виталий Александрович — 1974 чылда төрүттүнген, хууда юрист, РПСД ТРО депшиткен;

Парилова Любовь Васильевна — 1950 чылда төрүттүнген, НПСР ТРО-да кол бухгалтер, РФКП Кызыл хоорому депшиткен;

Рубцова Елена Валентиновна — 1968 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, ажылдап турган чери депшиткен;

Хертек Светлана Серен-Ламаевна — 1967 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, чурттап турар чериниң аайы-биле депшиттирген;

Черноусов Александр Николаевич — 1958 чылда төрүттүнген, “Спецкоммунастрой” КУБ-туң начальниги, ажылдап турар чери депшиткен;

Щеголина Софья Леонидовна — 1972 чылда төрүттүнген, “Арыг агаар” бүдүрүлгө кооперативиниң кол бухгалтери, ажылдап турар чери депшиткен;

Язев Александр Аркадьевич — 1957 чылда төрүттүнген, ТР-ниң болчукчулар коллегиясында болчукчу, “Яблоко” ТРОО депшиткен;

2. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Барыин-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5 №107/479 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунуң 23 чүүлүнүң 2, 5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкындарындан, соңгукчуларның ажылдап, чурттап, өөренип, албан эрттирип турар черлеринден келген саналдарга үндөзүлээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаа-

дыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Барыин-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 9 кижигүннүг томуйлаар:

Күжүгет Мария Седиповна — 1955 чылда төрүттүнген, кожуун чагыргазының ХБАБ кидизиниң эргелекчизи, кожуун чагыргазының коллективи депшиткен;

Ховалыг Наталя Иргитовна — 1958 чылда төрүттүнген, Кызыл-Мажалыкта №2 ортумак школада башкы, чурттап турар чери депшиткен;

Сарыглар Надежда Күжүгетовна — 1954 чылда төрүттүнген, “Кызыл-Мажалык” деп электрохарылзааның район эргелелинде телефонист; электрохарылзааның район эргелелиниң коллективи

депшиткен;

Кинсан Кызыл-оол Базырович — 1946 чылда төрүттүнген, пенсионер, чурттап турар чери депшиткен;

Степанов Андрей Севэнович — 1965 чылда төрүттүнген, кожуун чагыргазының ХК болгаш ОБ черинде килдис эргелекчизи, чурттап турар черинден депшиткен;

Доржу Алефтина Сургул-ооловна — 1965 чылда төрүттүнген, “Аленушка” ясли-садтың ажыл-агый эргелекчизи, чурттап турар черинден депшиткен;

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 8 №107/481 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунуң 23 чүүлүнүң 2, 5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкындарындан, соңгукчуларның ажылдап, чурттап, өөренип, албан эрттирип турар черлеринден келген саналдарга үндөзүлээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 12 кижигүннүг томуйлаар:

Чульдүм Магаранда Маадыр-ооловна — 1967 чылда төрүттүнген, “Мальшок” ясли-садта кижизидикчи, “Отечество” ОПОО депшиткен;

Джиспей Ооржак Санчиевич — 1930 чылда төрүттүнген, пенсионер, РФКП-ниң кожуунда салбыры депшиткен;

Монгуш Василий Андреевич — 1957 чылда төрүттүнген, Чадаана хоорайда №6 профучилищеде тудуг мастери, “Единство” партия депшиткен;

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Мөңгүн-Тайга кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5 №107/482 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунуң 23 чүүлүнүң 2, 5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкындарындан, соңгукчуларның чурттап, ажылдап, өөренип, албан эрттирип турар черлеринден келген саналдарга үндөзүлээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Мөңгүн-Тайга кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 8 кижигүннүг томуйлаар:

Успун-оол Айлан Сааяевна — 1965 чылда төрүттүнген, федералдыг почта харылзааның район эргелелиниң

начальниги, ол-ла коллектив депшиткен;

Натпит-оол Олег Васильевич — 1954 чылда төрүттүнген, “Дорожник” КУБ-туң начальниги, ол-ла коллектив депшиткен;

Кара-оол Куучай Хомушкуевна — 1947 чылда төрүттүнген, суму чагыргазының даргазының оралакчызы, суму чагыргазының коллективи депшиткен;

Шойдан Айлан Хомушкуевна — 1963 чылда төрүттүнген, төп библиотека системазының директору, ол-ла коллектив депшиткен;

Кула Өнермаа Александровна — 1969 чылда төрүттүнген, Мугур-Аксы ортумак школада соцпедагог, ортумак школаның коллективи депшиткен;

Насык-оол Любовь Донгаковна — 1949 чылда төрүттүнген, пенсия фондузунун төлээзи, кожуун чагыргазының коллективи депшиткен;

Хертек Зоя Кошкар-ооловна — 1961 чылда төрүттүнген, “Чечек” ясли-садта кижизидикчи, ол-ла коллектив депшиткен;

Тейнин Владимир Дамдынович — 1965 чылда төрүттүнген, чонну ажылга хаара тудар төптүң специализи, чуртталга-коммунал ажыл-агый коллективи депшиткен;

3. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Базыр-оол Эльвира Артуровна — 1977 чылда төрүттүнген, кожуунун төп библиотека системазында библиотекарь, ажылдап турар черинден депшиткен;

Сангыспаа Игорь Ховалыгович — 1962 чылда төрүттүнген, Чадаанада №3 ортумак школада башкы, чурттап турар черинден депшиткен;

Монгуш Чечена Аканакновна — 1975 чылда төрүттүнген, кожуунун төп эмнелгезинде эмчи сестразы, ол-ла эмнелгениң коллективи депшиткен;

Биче-оол Саяна Николаевна — 1974 чылда төрүттүнген, кожуунда статистика эргелелинде инспектор, чурттап турар черинден депшиткен;

Хертек Светлана Дырьш-ооловна — 1954 чылда төрүттүнген, кожуунда медицинаның ыяап-ла камгалал инспектору, чурттап турар черинден депшиткен;

Даваа Айлан Кийм-ооловна — 1977 чылда төрүттүнген, Чадаанада ыяш ажыл-агый черинде секретарь-машинистка, ол-ла коллектив депшиткен;

Монгуш Алдын Дилгичекович — 1955 чылда төрүттүнген, Чадаанада №6 профучилищеде башкы, “Хостуг Тыва” шимчээшкениң салбыры депшиткен;

Куулар Оюма Кууларовна — 1965 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, чурттап турар черинден депшиткен;

Хомушку Юрий Сортай-оолович — 1943 чылда төрүттүнген, пенсионер, чурттап турар черинден депшиткен;

2. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Мөңгүн-Тайга кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5 №107/482 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунуң 23 чүүлүнүң 2, 5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1, 4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкындарындан, соңгукчуларның ажылдап, чурттап, өөренип, албан эрттирип турар черлеринден келген саналдарга үндөзүлээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Мөңгүн-Тайга кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 8 кижигүннүг томуйлаар:

Успун-оол Айлан Сааяевна — 1965 чылда төрүттүнген, федералдыг почта харылзааның район эргелелиниң

начальниги, ол-ла коллектив депшиткен;

Натпит-оол Олег Васильевич — 1954 чылда төрүттүнген, “Дорожник” КУБ-туң начальниги, ол-ла коллектив депшиткен;

Кара-оол Куучай Хомушкуевна — 1947 чылда төрүттүнген, суму чагыргазының даргазының оралакчызы, суму чагыргазының коллективи депшиткен;

Шойдан Айлан Хомушкуевна — 1963 чылда төрүттүнген, төп библиотека системазының директору, ол-ла коллектив депшиткен;

Кула Өнермаа Александровна — 1969 чылда төрүттүнген, Мугур-Аксы ортумак школада соцпедагог, ортумак школаның коллективи депшиткен;

Насык-оол Любовь Донгаковна — 1949 чылда төрүттүнген, пенсия фондузунун төлээзи, кожуун чагыргазының коллективи депшиткен;

Хертек Зоя Кошкар-ооловна — 1961 чылда төрүттүнген, “Чечек” ясли-садта кижизидикчи, ол-ла коллектив депшиткен;

Тейнин Владимир Дамдынович — 1965 чылда төрүттүнген, чонну ажылга хаара тудар төптүң специализи, чуртталга-коммунал ажыл-агый коллективи депшиткен;

3. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Өвүр кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5

№107/483 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунун 23 чүүлүнүн 2,5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 1,4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкынынарындан, соңгукчуларның ажылдап, чурттап, өөренип, албан эртриип турар черлеринден келген саналдарына үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Өвүр кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 9 кежигүннүг тургузар:

Айдын-оол Айлан Маадыровна — 1966 чылда төрүттүнген, Өвүрнүн библиотека системазының библиотекары, ол-ла коллектив депшиткен;

Амыйлан Анатолий Канович — 1956

чылда төрүттүнген, кожуунда электрлиг харылзаа монтеру, ажылдап турар чери депшиткен;

Бүрбүжеп Ульяна Шыдыраевна — 1957 чылда төрүттүнген, уругларның уран чүүл школазында башкы, ажылдап турар черинин хуралы депшиткен;

Донгак Кежик Васильевич — 1972 чылда төрүттүнген, ОБЯ-ның өртке удур албанының Өвүр кожуунда эргелелинин өрт өжүрүкчүзү, ажылдап турар чери депшиткен;

Куулар Сергей Оолак-оолович — 1956 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, чурттап турар черинден депшиткен;

Монгуш Николай Чолдак-оолович — 1946 чылда төрүттүнген, өөредилге килдизинин специализи, ажылдап турар черинден депшиткен;

Сат Көк-оол Бюрбюевич — 1942 чылда төрүттүнген, пенсионер, Хандагайты суму чагыргазының коллективи депшиткен;

Сат Сайдаш Арат-ооловна — 1978 чылда төрүттүнген, ТР-нин Саң яамызының Өвүр кожуун эргелелинин специализи, ажылдап турар чери депшиткен;

Тюлюш Степан Кенденович — 1954 чылда төрүттүнген, кожуун чагыргазының оргкилдизинин эргелекчизи, ажылдап турар чери депшиткен.

2. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Сүт-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5

№107/484 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунун 23 чүүлүнүн 2,5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкынынарындан, соңгукчуларның ажылдап, чурттап, өөренип, албан эртриип турар черлеринден келген саналдарына үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Сүт-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 9 кежигүннүг тургузар:

Монгуш Семдер-оол Ак-кысович — 1937 чылда төрүттүнген, пенсионер, Алдан-Маадыр суму чагыргазының коллективи депшиткен;

Ондар Айнаа Александровна — 1977 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар,

чонну ажылга хаара тудар төптүн коллективи депшиткен;

Монгуш Кежик Сергеевна — 1968 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, Кызыл-Тайга суму коллективи депшиткен;

Сарыглар Наадым Өлзейович — 1947 чылда төрүттүнген, пенсионер, Ак-Даш суму чагыргазының коллективи депшиткен;

Ооржак Алексей Доржуевич — 1959 чылда төрүттүнген, сайгарлыкчы, Бора-Тайга суму чагыргазының коллективи депшиткен;

Кызыл Маны Колхозбаевич — 1971 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, “Отечество” ТРО ОПОО депшиткен;

Ооржак Евгения Кыргысовна — 1966 чылда төрүттүнген, Сүт-Хөл кожуунун күш-ажыл, социал хөгжүлдэ эргелелинде социал ажылдакчы (Кара-Чыраа сумузда), ол-ла сумунун чагырга коллективи депшиткен;

Ондар Людмила Дембиловна — 1967 чылда төрүттүнген, кожуунун пенсия фонд эргелелинде кассир, “Единство” партияның девискээр салбыры депшиткен;

Хуурак Валерий Кыргысович — 1958 чылда төрүттүнген, Хөр-Тайга ортумаг школазының директору, ол-ла коллектив депшиткен.

2. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Таңды кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5

№107/485 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунун 23 чүүлүнүн 2,5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкынынарындан, соңгукчуларның ажылдап, чурттап, өөренип, албан эртриип турар черле-

ринден келген саналдарына үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Таңды кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 9 кежигүннүг тургузар:

Доржукай Ольга Данзытчиевна — 1960 чылда төрүттүнген, федералдыг почта албанының Таңды кожуунда район эргелелинде инструктор, “Единство” партияның девискээр салбыры депшиткен;

Медведева Наталья Никитична — 1961 чылда төрүттүнген, кожуунда методика кабинетинин эргелекчизи, ажылдап турар

чери депшиткен;

Морозова Галина Степановна — 1948 чылда төрүттүнген, пенсия фонд эргелелинде улуг төлээ, ажылдап турар чери депшиткен;

Нурсат Урана Монгушевна — 1963 чылда төрүттүнген, кожуунун чонну ажылга хаара тудар төвүнүн директору, ажылдап турар чери депшиткен;

Оюн Байлак Мөңгеевна — 1967 чылда төрүттүнген, “Отечество” политиктиг организацияның салбыры депшиткен;

Пейливанова Светлана Салиховна — 1958 чылда төрүттүнген, Куркомстаттын

кол специализи, ажылдап турар чери депшиткен;

Сапрыгина Людмила Ивановна — 1947 чылда төрүттүнген, сугканалда машинист, РКП-нин девискээр салбыры депшиткен;

Сарыглар Иван Бавуевич — 1954 чылда төрүттүнген, пенсионер, “Аграр партия” депшиткен;

Семенова Нина Ивановна — 1953 чылда төрүттүнген, Дүрген суму чагыргазының даргазының оралакчызы, ажылдап турар коллективи депшиткен.

2. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Улуг-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5

№107/486 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунун 23 чүүлүнүн 2,5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкынынарындан, соңгукчуларның ажылдап, чурттап, өөренип, албан эртриип турар черлеринден келген саналдарына үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Улуг-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 8 кежигүннүг тургузар:

Доржу Станислав Васильевич — 1957 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар,

чурттап турар черинден депшиткен;

Тунгар-оол Ульяна Сундуевна — 1961 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, чурттап турар черинден депшиткен;

Сарыглар Николай Чозарович — 1953 чылда төрүттүнген, кожуунун чонну ажылга хаара тудар төвүнүн директору, ажылдап турар черинден депшиткен;

Биче-оол Валентина Сендил-ооловна — 1962 чылда төрүттүнген, өөредилге килдизинин методкабинетинин эргелекчизи, өөредилге килдизинин коллективи депшиткен;

Адыг-Тюлюш Ольга Владимировна — 1959 чылда төрүттүнген, кожуунун архив килдизинин эргелекчизи, кожуун чагыргазының коллективи депшиткен;

Шарап Нина Тюлюшовна — 1960 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, РКП-ден депшиткен;

Ножиона Александровна Ивановна — 1937 чылда төрүттүнген, Шагаан-Арыг хоорайда №2 школада башкы, “Единство” партияның девискээр салбыры депшиткен;

Сүктермаа Лия Дас-ооловна — 1981 чылда төрүттүнген, түр ажылдавайн турар, чурттап турар черинден депшиткен;

2. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чаа-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5

№107/487 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунун 23 чүүлүнүн 2,5 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына, “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына дүүштүр соңгулда каттыжышкынынарындан, соңгукчуларның ажылдап, чурттап, өөренип, албан эртриип турар черлеринден келген саналдарына үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чаа-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 9 кежигүннүг тургузар:

Даян Саяна Далай-ооловна — 1966 чылда төрүттүнген, федералдыг казначействонун Чаа-Хөл кожуун талазы-биле килдизинде специалист, ажылдап турар черинден депшиткен;

Базакай Зоя Тюлюшевна — 1954

чылда төрүттүнген, “Чодураа” ясли-садта кижизидикчи, ажылдап турар черинден депшиткен;

Белек Чажытмаа Савельевна — 1949 чылда төрүттүнген, уругларның сүт кухнязының эргелекчизи, кожуунун төп эмнелге коллективи депшиткен;

Ховалыг Амур Павлович — 1974 чылда төрүттүнген, “Солнышко” ясли-садта аштакчы, ажылдап турар черинден депшиткен;

Норбу Виктор Монгушевич — 1972 чылда төрүттүнген, культура килдизинде методист, культура килдизи депшиткен;

Кассага Салбакай Чингин-ооловна — 1968 чылда төрүттүнген, кожуун чагыргазының херэеженнер чөвүлелинин даргазы, ажылдап турар черинден депшиткен;

Ондар Валентина Стан-ооловна — 1956 чылда төрүттүнген, Чаа-Хөл ортумаг школазында башкы, ында ортумаг школа коллективи депшиткен;

Токаш-оол Шолбан Хурунаевич — 1964 чылда төрүттүнген, куртехайгаарал инспекциязының начальниги, кожуун чагыргазы депшиткен;

Хүргүл-оол Светлана Ховалыговна — 1958 чылда төрүттүнген, коммунал ажыл-агыйның адырлар аразында бүдүрүлгенин бухгалтери, ажылдап турар черинден депшиткен;

2. Бо доктаалды “Шын”, “Тувинская правда” солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталар депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдың апрель 5

№107/488 Кызыл хоорай

“Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында” Федералдыг хоойлунун 23 чүүлүнүн 2,5 пунктуларына,

“Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнүн 1,4 пунктуларына болгаш “Тыва Респуб-

ликаның Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунуң 15 чүүлүнүң 1,4 пункттарына дүүштүр соңгулда каттыжышкындарындан, соңгукчуларның чурттап, ажилдап, албан хаап, өөренип турар черлеринден кирген саналдарына үндөйлөш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чеди-Хөл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 9 кежигүннүг дараазында составтыг кылдыр тургузар:

Монгуш Зинаида Монгушевна — 1952 чылда төрүттүнген, ПУ-9-туң бүдүрүлгө өөредилгезиниң мастери, чурттап турар черинден депшиткен;

Куулар Нина Төгүсовна — 1964 чылда төрүттүнген, Хову-Аксы суурда хлеб заводунун директору, ажилдап турар черинден депшиткен;

Сендель Ева Алдын-ооловна — 1964 чылда төрүттүнген, "Тыва кобальт" ажык акционер нитилелинде склад эргелекчизи, "Тыва кобальт" ААН-ниң коллекти-

винден депшиткен;

Далаа Чажытмаа Максимовна — 1948 чылда төрүттүнген, социал хөгжүлдө килдизиниң эргелекчизи, ажилдап турар черинден депшиткен;

Диженко Ольга Васильевна — 1971 чылда төрүттүнген, чуртталга-коммунал ажил-агыйының паспортизи, ажилдап турар черинден депшиткен;

Оюн Александра Чыртап-ооловна — 1959 чылда төрүттүнген, "Дюймовочка" уруглар садының кижизидикчизи, ажилдап турар черинден депшиткен;

Монгуш Марина Долаановна — 1961 чылда төрүттүнген, Хову-Аксы эге школаның өөредилге эргелекчизи, ажилдап турар черинден депшиткен;

Сөгелчик Аяна Доржу-ооловна — 1974 чылда төрүттүнген, кожуунуң төп библиотеказының эргелекчизи, кожуунуң төп библиотеказындан депшиткен;

Зайнуллина Марина Владимировна — 1959 чылда төрүттүнген, уран чүүл школаның директору, культура килдизинден депшиткен.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталар депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Эрзин кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдын апрель 5 № 107/489 Кызыл хоорай

"Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында" Федералдыг хоойлуунуң 23 чүүлүнүң 2,5 пункттарына, "Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунуң 15 чүүлүнүң 1,4 пункттарына болгаш "Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунуң 15 чүүлүнүң 1,4 пункттарына дүүштүр соңгулда каттыжышкындарындан, соңгукчуларның чурттап, ажилдап, албан хаап, өөренип турар черлеринден кирген саналдарга үндөйлөш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Эрзин кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 9 кежигүннүг дараазында составтыг кылдыр тургузар:

Бюрбюжап Рада Сояновна — 1970 чылда төрүттүнген, Эрзин кожуунуң төп эмнелгезиниң медсестразы, ажилдап турар черинден депшиткен;

Доржу Анатолий Кыргысович — 1958 чылда төрүттүнген, Эрзин кожуунуң Федералдыг район судунуң администратору, "Единство" организацияның девискээр салбырындан депшиткен;

Самбуу Бииза Лопсановна — 1947

чылда төрүттүнген, кожуунуң чонну ажылга хаара тудар төптүн инструктору, РФКП-ниң Эрзин кожуунуң организациязындан депшиткен;

Кандан Раиса Конгуровна — 1952 чылда төрүттүнген, Эрзин суурда уругларның уран чүүл школазының директору, Эрзин кожуунуң культура килдизинден депшиткен;

Кара-оол Халарбаа Сааяевич — 1939 чылда төрүттүнген, Эрзин кожуунуң чагыргазының оргажыл талазы-биле эргелелиниң начальниги, ажилдап турар черинден депшиткен;

Ондар Светлана Соян-ооловна — 1956 чылда төрүттүнген, пенсия фондунуң эргелелиниң улуг төлээзи, ажилдап турар черинден депшиткен;

Оюн Валентина Самбыевна — 1953 чылда төрүттүнген, Эрзин кожуунуң күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы, ажилдап турар черинден депшиткен;

Оюн Оолак Санчатович — 1946 чылда төрүттүнген, Эрзин суурда орук-септелге-тудуг участогунуң ажилчыны, "Огечество" организацияның девискээр салбырындан депшиткен;

Самыя Людмила Наминдоровна — 1961 чылда төрүттүнген, түр ажилдавайн турар, Эрзин кожуунуң чагыргазындан депшиткен.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Бай-Тайга кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында

2002 чылдын апрель 5 № 107/492 Кызыл хоорай

"Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында" Федералдыг хоойлуунуң 23 чүүлүнүң 2,5 пункттарына, "Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунуң 15 чүүлүнүң 1,4 пункттарына болгаш "Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунуң 15 чүүлүнүң 1,4 пункттарына дүүштүр соңгулда каттыжышкындарындан, соңгукчуларның чурттап, ажилдап, албан хаап, өөренип турар черлеринден кирген саналдарга үндөйлөш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Бай-Тайга кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязын бадылаар эргелиг 9 кежигүннүг дараазында составтыг кылдыр тургузар:

Салчак Лариса Хертековна — 1948 чылда төрүттүнген, кожуунуң төп эмнелгезиниң эпидемиологунуң дузалакчызы, кожуунуң төп эмнелгезиниң коллективинден депшиткен;

Хирваа Демир-оол Хомушкуевич —

1945 чылда төрүттүнген, сайгарлыкчы, РФКП-ниң партиязындан депшиткен;

Бүрүлеш Кежик Дайынчиевич — 1977 чылда төрүттүнген, түр ажилдавайн турар, чурттап турар черинден депшиткен;

Салчак Лидия Биин-ооловна — 1965 чылда төрүттүнген, район библиотеказының библиотекары, чурттап турар черинден депшиткен;

Кара-Донгак Алдын-кыс Чкаловна — 1968 чылда төрүттүнген, социал дуза төвүнүң кижизидикчизи, социал дуза төвүнүң коллективинден депшиткен;

Доре Шолбан Дөгүсович — 1964 чылда төрүттүнген, түр ажилдавайн турар, чурттап турар черинден депшиткен;

Төргөн Сайзана Сержиевна — 1975 чылда төрүттүнген, Тээли ортумак школазының секретарь-машинистказы, кожуунуң өөредилге килдизиниң коллективинден депшиткен;

Опакай Долаана Белековна — 1974 чылда төрүттүнген, Тээли ортумак школазының башкызы, Тээли ортумак школазының коллективинден депшиткен;

Серенот Ирина Көк-ооловна — 1962 чылда төрүттүнген, Тээли сумузуңуң төп библиотеказының библиотекары, культура килдизиниң коллективинден депшиткен.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының болгаш Тыва Республиканың Төлээлекчилерниң чер-чер хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын белеткээр база эрттирер талазы-биле бүрүн эргелерни Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын белеткээр болгаш эрттирер кылдыр тургускан девискээр соңгулда комиссияларына дагзыр дугайында

2002 чылдын апрель 5 № 107/490 Кызыл хоорай

"Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында" Федералдыг хоойлуунуң 21 чүүлүнүң 8 пункттарына дүүштүр база Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнары-биле дугуруштунганын езугаар девискээр соңгулда комиссияларының делеглеринге үндөйлөш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) "Тыва Республикага тус чер бот-башкарылгазының төлээлел органнарының депутаттарының соңгулдаларын эрттирер дугайында" 2002

чылдын февраль 20-де № 1336 доктаалын езугаар Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының болгаш Төлээлекчилерниң чер-чер хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын 2002 чылдын июнь 2-де эрттирер база белеткээр талазы-биле бүрүн эргелерни Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларын белеткээр болгаш эрттирер кылдыр тургускан Барыын-Хемчик, Каа-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссияларына дагзыр.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч.МОНГУШ Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретары ЛЫ.КАРА-САЛ

Криминалдыг медээлер

Апрель айның эге 4 хүннеринде республиканың иштиги херектер органнарының дежурный кезектери 109 кем-херек үлгедиглерин бүрүткээн. Ол үлгедиглерниң 66-зын милицияның ажилдакчылары изии-биле истеп илереткен.

■ Барыын-Хемчик кожуунуң Кызыл-Мажалык, Чөөн-Хемчик кожуунуң Ийме сумуларына болгаш Туран хоорайга кижиниң амы-тынынга чедер чоруктар болган. Ол ышкаш Тес-Хем кожуунуң Берт-Даг сумузуңга кем-херек үлгедикчилериниң холундан бир кижиле өлгөн. Бо кожууннарга болгулаан кем-херек үлгедиг чоруктан колдуунда аныяк кижилер амы-тынындан чарлып турар. Ындыг коргунчуг чоруктарның кол чылдагааны — арагалаашкын.

■ Апрель 2-де Кызыл хоорайның Чүргүй-оол болгаш Рабочая кудумчуларының бел-

дириңге кылаштап чораан 8 харлыг уругну автомашина тавараан. Ук айыылдан бичии уругнуң оң талакы будунуң дискээ сыйылган болган. Шагдаа ажилдакчылары орук-транспорт айылы болдурган чолаачыны тыпкан. Ол Улуг-Хем кожуунуң Арыг-Бажы сумузуңуң чурттакчызы Андрей Чаш-оол болган.

■ Ол-ла хүн Кызыл хоорайның патруль-пост албанының ажилдакчылары 170 грамм марихуананы Май-оол Хертектен болгаш Александр Малишкиндан хавырған.

■ Апрель 2-де Чадаана хоорайга хамааты О-нуң хериминиң иштинден инзэн оорлап

аппарган. Ук оор чорукка хамаарыштыр 1987 чылда төрүттүнген Мergen Монгушту шагдаа ажилдакчылары байысааган түннелинде, ол бодунуң өчүүн берген. Түднелинде инекти эезинге дедир эгиткен.

■ Апрель 3-те Кызыл хоорайның иштиги херектер килдизинче 14 шак үезинде тыва аймак-сөөктүг оол долгааш, № 1 школада бомба салып каан деп дүвүрээзиниң медээни дыңнаткан. Ук медээни хүлээп алган дораан, шагдаа ажилдакчылары школаның өөреникчилерин мөөңнеп үндүргөн. Ол бүгү ажылче 48 кижиле, 14 автотранспорт хаара туттунган. Ол "террорисчи актыга" хамаарыштыр № 1 школаның 3 өөреникчизи каразыттырып турар. Оолдарның бирээзи 2001 чылдың бирги улдунунда 10-гу класстан үндүрткен турган. Ол өш-өжээн бооп база магатчок.

■ Апрель 5-7 хүннеринде республиканың кем-херек үлгедиглеринге удур демисел чорудуп турар иштиги херектер органнарының ажилдакчылары 76 кем-херек үлгедиглерин бүрүткээн. Оларның аразындан 52 кем-херек үлгедиглерин истээш тодараткан.

■ Апрель 5-те Чаа-Хөл кожуунга 1967 чылда төрүттүнген Александр Седен-оолдуң өлүг мөчүзүн тыпкан. Ону хөрээнче бижектеп өлүргөн болган. Истелге үезинде илерээни болза ол каржы үлгедигни 1965 чылда төрүттүнген Кара-оол Санаа дээрзи арагалаанының түднелинде, эжиниң амы-тынынга четкен.

■ Ол-ла хүн кежээкиниң 6 шак үезинде Кызыл хоорайның 4 чурттакчызы күш дөгеп тургаш, анаа чанып бар чораан хамаатының 1000 рубль түнүг акшазын хуңаап алган. Үптээшкинге

таварышкан кижиле дораан барып шагдаа ажилдакчыларына чугаалаанының түднелинде, үптөкчилер туттурган.

■ Апрель 7-де Тес-Хем кожуунуң Самагалдай сумузуңга 1968 чылда төрүттүнген Айлаң Балдан дээрзиниң баш сөөгү кемдээн өлүг мөчүзүн тыпкан. Ук кем-херек үлгедикчилеринге хамаарыштыр 9-ку класста өөренип турар өөреникчини каразып турар.

■ Ол-ла хүн Кызыл хоорайның "Дом быта" автобус доктаар черинге үптөкчилер 13 харлыг оолдун идик-хевин хунаап алган. Дарый истелгениң түднелинде, Кызыл хоорайның школазының 7-ги класының 3 өөреникчизи туттурган. Идик-хепти эезинге дедир эгиткен.

ТР-ниң ИХЯ-зының парлалга бөлүү.

Ада-ие хуралы

СЕТКИЛ
ӨӨРҮҮР
ТУРЖУК...

Эрткен субботада Кызылдың уран чүүл училищезинге бирден дөрт дугаар курста өөренип турар сургуулдарның ада-ие хуралы болуп эрткен. Аңаа келген ада-иелерниң хөй кези биргикурсчуларның ада-иелери болган.

Ырак-узак кожуннардан келген ада-иелер, өске-даа сургуулдарның хамаарылгалыг чоок кижилери хурал шагы эгелээр бетинде, улуг залдың олуттарын барык долдур чыгы ээлепкен. А хурал эгелээр мурнуу чарында училищенин сургуулдары болгаш башкылар язы-бүрү хөгжүм керекселдериниң үделгези-биле концерт номерлерин-даа көргүстү.

Концерт соонда училищениң директору В.В.Нагорный ук өөредилге чериниң дугайында кыска тайылбырны кылган. Ооң соонда өөредилге талазы-биле директорнуң оралакчызы А.П.Оськин сургуулдарның өөредилгези-биле ада-иелерни таныштырган. База ол ышкаш сургуулдарның ниити чуртталга бажынында бөгүн тургустунуп турар байдалдың дугайында оң директору Т.Д.Оюн хуралга келген ада-иелерге чугаалады.

2001-2002 өөредилге чылында Кызылдың уран чүүл училищезинде 270 сургуулдар яны-бүрү салбырларда өөренип турар, оларның 40 хирези бо чайын доозуп үнер. Кандыг-даа өөредилге черлери-биле бир демей, училищениң башкылары болгаш ниити чуртталга бажынының кижизидикчи башкылары сургуулдарны хүлээп алган соонда, оларга бир-ле дугаарында ажы-төлдүң өөредилгекижизидилгезинче болгаш корум-чурум айтырынын кичээнгейни угландырар болгай. Ындыг турбуже, кажан шагда болуп көрбээн болушкуннар, чурум үрээшкенини сургуулдарның аразында, ылаңгыя кыс уругларның талазындан болуп турары таарымча чок. Мооң кол-ла чылдагааны — кажан сургуулдар стипендия алган соонда база ада-иениң артыкка берип каан акша-төгериң өскээр чарыгдан, массалыг-биле арагалаашкын организастан турары. Ооң түңнелинде чогуш-содаа, боттарының амы-тыннга четтинер чорук, харындаа аар кем-хөрек үлгедишкенини болуп турары хараданчыг. Чижээ, 1-ги курсчу ийи уруг арагалааш, бижектежиң алган болган.

Сессия доостурга, экзамен дужааган эртемнериниң үжүңге "3" деп демдекке харылаан болза, ол сургуул даразында сессияга чедир күрүнден стипендия акшаны алыр эргелиг. А өскүс уруглар күрүне стипендиязындан аңгыда, пособиелерни алыры база көрдүңен. Ынчап кээрге, мурнунда чылдарга бодаарга, сөөлгү үеде акша-төгерик үезинде үнүп турар, а ону чүгүле чогуур сорулгазынга эвес, өскээр, колдуунда арагалаар сорулгаже үндүрүп турар.

Хуралга келген ада-иелер ажы-төлүсү эки-ле диртир боор дээш чедип келирге, көңүс дедир болуп, чуруму багай диртип, ат-сывын безин ададырга, дыка-ла эпчөк чорду. Чангыс сөс-биле чугаалаарга, өөрүнчүг чүүлдер училищезинде бар-даа болза, корум-чурум талазы-биле чараш эвес чүүлдер хөйү-биле дыңналды ийин.

Бистиң корр.

КУЗЕЛДИИ-БИЛЕ

Час дүшкен. Ооң-биле чергелештир Россия Федерациязының Чепсектиг Күштеринге албан-хүлээлгезин күүседир-биле 1984-1975 чылдарда төрүттүнген оолдарны республика болгаш хоорай шериг комиссариаттары келдиртип эгелээн.

Бо хүннерде шериг комиссариаттары шериг назылыг оолдарны үчедунга тургускан, кадыкшылының байдалын хынаары-биле эмчи комиссиялары ажылдап турар. Ниитизи-биле бо часкы шериг келдиришкенинге республиканың иштинден барык 1 муң хире кижилер, ооң иштинден Кызыл хоорайдан 200 хире кижилер кыйгыртылганы алгаш, Ада-чурт камгалаар хүлээлгезин күүседип айттаныптар. Кадыкшылы эки оолдарны Россия Федерациязының Чепсектиг Күштериниң шериг-агаар, шериг-далай флордунче, ракета кезектеринче чорудар, а компьютер билер болгаш сайзыраңгай интеллектелиг (угаан медресели сайзыраңгай) оолдарны шериг-космос кезектери манап турар. Кадыкшылы багай, чогуур ужурулгун деңзиге дүүшпес (чиик деңзиге), алкогольга сундулуг кижилерни болгаш өг-бүлелиг азы өөренип турар оолдарны шериг комиссариаттары оларның байдалын өөренип көргөш, шериг баар хуусаазын узадып болур.

Кызыл хоорайның шериг комиссариатының даргазының оралакчызы подполковник Андрей Вадимович Белышевтин шеригже бо часкы келдирилгени дугайында меңээ тайылбырлап бергени-биле алырга мындыг:

— Россия Федерациязының Чепсектиг Күштеринге шериг албан-хүлээлгезин күүседир-биле келдирилге бүгү чуртта эгелээн. Шериг комиссариаттары шериг назы четкен оолдарны бо чылдың апрель 1-ден эгелеп июнь 30-ге чедир келдиртир. Шериг үчедунга бүрүткөдип алыр хуусаа март 31-де доозулган. Кызыл хоорайдан шериг үчедунга турарындан 82 кижилер аңгы-аңгы чылдагааннар-биле бүрүткөдип алырындан ойталап турар.

Ада-иелер база биске келбейн, келзе-даа ажы-төлүнүң дугайында кандыг-даа меңээ бербейн турар, харын-даа оолдарының кайдазын безин билбес боор-дур. Бистиң ажылдакчыларымыс шериг назы четкен оолдарны үчедунга тургузуп алыры-биле оларның бажынынга чеде бээрге, огул бар-даа болза «шуут чорутпас бис» дээш, кирибес таварылгалар база бар. Ийе, мен ада-иелерни хөлчөк эки билип, оларның байдалынче сагыш-сеткилим-биле кирип: — «Амдызында чүгүле шеригже баарыңга белеткел чоруп турар чүве-дир, бир эвес оолдарның кадыкшылының байдалы багай болза азы өөредилге аайы-биле кандыг-ла-бир чылдагаанның болза, ону өөренип көргөш, шериг баар хуусаазын узадып болур бис» — деп чугаалап турар мен. Ынчанмыже бо айтырыгны шиитпирлежиринге ада-иелер уткуй келбес боор-дур. РФ-тин

Конституциязында айыткан болгай, «18 хар четкен хамааты бүрүзү шериг албан-хүлээлгезин эрттирер» деп.

Ынчангаш

час, күс болурга-ла, тургустунуп келир чидиг айтырыгны шиитпирлээр-биле Кызыл хоорайның болгаш республиканың шериг комиссариаттары ТР-ниң өөредилге яамызы-биле болгаш күрүнениң эртем комитеди-биле каттай ажылдаарын дугуржуп алган бис. Кызыл хоорайның яны-бүрү өөредилге черлеринде студентилерниң 30 хуузу оолдар болгай, олар база үчедунга турар апаар. Бир эвес шеригже часкы келдирилге үстүр чүве болза, ТР-ниң ИХЯ-зы-биле каттай ажылдаар апаар бис. Эрткен чылын шериг баарындан ойталаан 5 оолдун херээн республиканың прокуратуразынче шилчидипкен бис. Хөрек болза шериг баарындан ойталаан оолдарның аты-сыын өскөлгө өөредилге боор кылдыр теледамчыдылга, солун, сеткүүл таварыштыр дамчыдарла апаар-дыр бис.

Чогум бистиң Тывадан шериг албан-хүлээлгезин эрттирп чоруткан оолдарның хөй кези шаңнал-макталдарны ап, бүгү-ле тала-биле шыдамын

Чогум бистиң Тывадан шериг албан-хүлээлгезин эрттирп чоруткан оолдарның хөй кези шаңнал-макталдарны ап, бүгү-ле тала-биле шыдамын көргүзүп турар. Ол дээш бистер база өөрүп турар бис. Чурттуң яны-бүрү булуңнарындан: Оренбургтан, Ыраккы Чөөн чүктен, Камчаткадан, Чаа чер ортулуктан, Дагестандан, Чечнядан тыва оолдарны кижизиткен оолдарның аваларыңга, ачаларыңга четтиргениң илереткен чагааларыңга шериг кезектериниң командирлери чорудуп турарыңга база өөрүвөс аргавыс чок.

көргүзүп турар. Ол дээш бистер база өөрүп турар бис. Чурттуң яны-бүрү булуңнарындан: Оренбургтан, Ыраккы Чөөн чүктен, Камчаткадан, Чаа чер ортулуктан, Дагестандан, Чечнядан тыва оолдарны кижизиткен оолдарның аваларыңга, ачаларыңга четтиргениң илереткен чагааларыңга шериг кезектериниң командирлери чорудуп турарыңга база өөрүвөс аргавыс чок. Чогум бодум Тывага чүгүле 10 ай ажылдап тур мен, бо дег агаар-бойдузу чараш, тывызыксыг оранны ховар көргөн мен.

— Андрей Вадимович, шериг баар дээн оолдарны байырлыг байдалга үдээр бе? Ырак чер баар дээн оолдарның сагыш-сеткили, хей-аъды бедик боор кылдыр.

— Ийе, шын-дыр харын, байырлыг үдээшкн чокка кайын боор. Ынчангаш май 4-те шериг баар дээн оолдарның хүнүн байырлыг байдалга эрттирер бис.

— Профессионал шериг кижилер бар. Колдуунда чуртунче шөлээлеп чоруткаш, дедир барбайн турар. Дөмей-ле оларны база дезертирлер дээр апаар. «Кырган солдаттарга» базындыргаш дезер кижилер Тывадан эвээш. Чыл-чылы-биле шериг албан-хүлээлгезин ара каггаш, дезип турар кижилер база бар. Олар чежеге дээр дезип кээрил? Кажан-бир туттурар апаар, ынчан оларның херээн чүгүле прокуратура көөр апаар. Дезип турар солдаттар чоок кижилеринге-даа халалыг болбазы-биле база бодунуң келир үезин үреп албазы-биле шериг комиссариаттарыңга келир болза, оларның боттарыңга эки болур.

— Бичимден-не шериг болуксап чораан мен, ынчангаш 8 класс соонда Свердловскиниң Суворов училищезинче кирдим, ону дооскаш,

Томскиниң танк училищезин доозуп алдым. Германияга-даа, Украинага-даа, Сибирьниң аңгы-аңгы шериг кезектеринге-даа шериг хүлээлгем күүседип турдум. Ам бо үеде Тывада келгеним бо.

— Часкы, күскү шериг келдиришкениң чидиг айтырыг дидир, өске девискээрлер-биле Тывада шериг келдиришкениң деннеп көөрге, сан талазы-биле ылгал бар бе?

— Бар. Тыва Сибирьниң болгаш өске-даа девискээрлеринге бодаарга, Ада-чурт камгалаар албан-хүлээлгезин күүседиринче хөй оолдарны чорудуп турар. Колдуунда оолдар мында шеригже күзөлдү-биле чоруп турар-дыр. Езулуг джигиттер ындыг боор ужурулгун.

— Шеригте албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, кандыг-ла-бир чылдагаан-биле албан-хүлээлгезин каггаш, дезип турар кижилер бар ирги бе?

— Чок деп болбас, ындыг

кижилер бар. Колдуунда чуртунче шөлээлеп чоруткаш, дедир барбайн турар. Дөмей-ле оларны база дезертирлер дээр апаар. «Кырган солдаттарга» базындыргаш дезер кижилер Тывадан эвээш. Чыл-чылы-биле шериг албан-хүлээлгезин ара каггаш, дезип турар кижилер база бар. Олар чежеге дээр дезип кээрил? Кажан-бир туттурар апаар, ынчан оларның херээн чүгүле прокуратура көөр апаар. Дезип турар солдаттар чоок кижилеринге-даа халалыг болбазы-биле база бодунуң келир үезин үреп албазы-биле шериг комиссариаттарыңга келир болза, оларның боттарыңга эки болур.

— Сөөлгү үеде РФ-тиң Күрүне Думазынга-даа, массалыг информация чепсектеринге-даа альтернативтиг шериг албан-хүлээлге дугайында чугаа чоруп турган болгай, бир эвес силерге альтернативтиг шериг албан-хүлээлгени эмнелгеге азы хоочуннар бажынынга эрттирейн деп анык кижилер болза, деткимче бээр силер бе?

— Нижний Новгородка турган болзумза, деткимчени көргүзөр чадавас мен. Ынчалза-даа бо айтырыгга хамаарыштыр улуг сек салдынмаан. Ынчангаш меңээ келир анык кижиге дузалаптар аргам чок. Чүгүле харын ол кижилер чуртунда бадыткал документиңи, дилег-бижиктиг болза, өөренип көөр апаар бис.

— Андрей Вадимович, чугаавыс дооступ тур, берген интервьюнар дээш четтирдим. Игорь ДАМДАК.

ЧУРУКТАРДА: шериг баар назылыг оолдар эмчи шинчилгезиниң үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИН Фотосу.

ОКТАТТЫНГАН ТУДУГЛАР. ӨСКЭЭР АЖЫГЛАЗА...

Чуртта ниитизи-биле байдал экижип, экономиканың турум хөгжүлдесинче бар чыдарыңа кым өөрүвөс боор. Ооң бир көскү чижектери, бистиң бичи Тывавыста сөөлгү чылдарда чаа тудуг объектилериниң ажыгдалга киргенин, өргүн чонга өөрүшкүнү сөңнээнин маңа айтып бижири болза, аңгы дептержигеш херек апаары чугаажок. Кызыл хоорай чагырыкчызы А.Кашинниң «мөңгө соодуп кааны» чуртталга бажыңнарынның тудуун Чазактың деткимчези-биле тудуп доостуруп каарга, ооң дүлгүрлерин чүс-чүс кызылчылар сөөлгү 2-3 чылдарда алды.

А бо чүүлү бижип эгелээнимниң кол утказы мындыг. Ажылым аайы-биле кел чыда, Парлалга бажыңның чанында кызыл тууйбудан тудуп ора ара октаттыңан дөрт каът тудугнуң чаны-биле бо-ла эртип-дүжер мен. Бо объектини эм-таньны шын шыгжап кадагалаар болгаш садып-саарарын таарыштырар аптека турар кылдыр тудуп турганын билер боор силер. Ам бо «кыраан» тудугнуң чанында кандыг-даа тайылбыр самбыразы, чүү-даа чок. Ниитизи-биле бо тудуг хоорайның төвүндө чыылган

арагачыларның чыгыр чери, «албаннаар» бажыңы апарган.

База ол ышкаш хоорайның чараш дээн тудугларының бирээзи — найысылалга келген аалчыларның-даа аргыжылгазының төвү турган чаа автовокзалды көрээлинер. Кажан чаа, улуг, делгем, чырык автовокзал ажылдап турда, магалыг-ла турган. Билеттер садар 4-5 касса, чаш уруглуг иелерниң тускай өрээлдери, садыг, кафе, парикмахерская, аалчылар хонар чер дээш, пассажир кижиге таарымчалыг байдалдар бүрүнү-биле бар.

Рыноктуң шилчилгелиг бер-

ге үезинде албан чериниң бо бажыңы ажыгдалдан үнген. Ооң соонда телевизорга «Титаник» деп кинону көргүскен соонда, чаа автовокзалдың бо бажыңын чамдык аныктар хөлезилеп алгаш, «Титаник» дискозалы кылдыр хуулдурупкан. Ооң салым-хуузу база-ла кинога дөмейлежи, «Титаник» «сугта дүшкен», а «шыдалдыг чамдык пассажирлерниң» — дискотеканың эзелериниң «амы-тыны алдыңан».

Ам бо автовокзалды көөрге, шуут муңгаранчыг. Соңга, хаалгада артпаан, хос, коңгургай, ээн тудуг апарган, дуза дилээниг турар. Шак мындыг салым-чолдуг тудуглар хоорайда чүтле бо ийи эвес-тир ийин.

А мээң саналым мындыг.

Кызыл хоорайның чаа автовокзалы турган, октаттыңан бо объектини буураан бүдүрүлгелерниң санынче кииргеш, күрүне өңчүзү кылдыр хүлээп ап, уругларның спорт азы уран чүүл школазы кылдыр эде кылып,

дерип көрзе кандыгыл?

Бистиң Тывада салым-чаянныг (спортка-даа, уран чүүлге-даа) уруглар кайы хөй. Олар боттарының чедишкенири-биле чүтле Тывада, Россияда эвес, даштыкыда-даа ады-сураа алган деп дидими-биле чугаалап болур. Уругларның хореография школазының өөреникчилериниң кичээл эрттирип турар өрээлдерин көргөш, кижиниң тыныжы дакпыжап кээр: бичи, ортумак, улуг бөлүктүң танчычылары дакпыш, тар класстарда сынмарлажып-ла турар. А улуг, делгем, чырык, чылыг өрээлдерге куу куштун самын теп турган болза, аяныг-ла ийик.

Парлалга бажыңның чанында ол аптека тудуун республиканың национал библиотеказы кылдыр эде тутканы дээр. Библиотека дээрге — культураның база бир улуг адыры, национал культураның шыгжамырының төвү-дүр. Ында бистиң чогаалчыларывыстың янзы-бүрү үндүрү-

лери, солун, сеткүүлдер шупту турар ужурулуг. Оон республикага аалдап келген аалчылар-даа, эртем-билиг чедип алыр дээн сургуулдар-даа эргежок чугула номнарны шилип ап, номчуттунуп, херек болза, бижиттинип-даа ап болгай. Республиканың Пушкин аттыг библиотеказының номчулга залдары кайы хире биче ийик. Хөөкүй студентилер херек чүүлдерин тып, экзаменнерге, диплом ажылдарын бижирирге белеткенир дээш, столдар хосталырын манап, оочурлап шак боорун билер кижилер билер.

Ынчангаш бо ийи октаттыңан тудугларны республиканың Культура яамызынче шилчидип бергеш, эртем-билиг-ге чүткүлдүн, уран чүүлдүн бединче тепкиштиң эге чадалары болур библиотека болгаш хореография школалары кылдыр кылырын диледим.

Айлаң МОНГУШ.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ!

Мээң кады төрөөн ынак дунмам Таан Домбаалановна КАРА-САЛ 2002 чылдың апрель 13-те 70 харлаар. Хөй-хөй чылдарның дургузунда Чыраа-Бажы база Шами суурларга туруп турган «Коммунизмче орук», «Большевик» совхозтарның сүт-бараан фермаларына үре-түннелдерлиг ажылдап келген. Күш-ажылга, сүт саалдазынга бедик көргүзүлгелери дээш Таан Кара-Сал Ленин, Күш-ажылдың Кызыл Тук, Хүндүлелдин Демдээ орденнер база хөй санныг медальдар-биле шаңнаткан. Эки шынарлыг элбек сүт саалдазы дээш республикага эртип турган маргылдаа-конкурстарга үргүлчү чемпионнап келген. Дунмамның

күш-ажылга хөй чылдарда бедик көргүзүлгү чедишкенири дээш «Тываның XX чүс чылда алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунга Таан Кара-Салды кири бижээни дээрге, бистерге, дөргүл-төрелдеринге, ха-дунмаларыңа, уругларыңа, чоргаарал, хүндүткел база канчаар-даа аажок өөрүшкү-дүр. Үш уругну, ийи оолду өстүрүп, азырап, өөредип каан болгаш оларның чоорган дег чоргааралы, чөлөнгижи бооп чоруур.

Пенсияже үнзе-даа, мал өстүрүп, ногаа аймаан тарып, хлепти уругларыңа ам-даа быжырып берип ора. Ынак дунмамга төрүттүнген хүнүн таварыштыр узун назынны, чаагай кадыкшылды, далай дег аас-кежикти күзөп ор мен.

Акызы Кара-Сал Домбаланович БУДУК-ООЛ.

“ДЕЛОВЫЕ МЕЛОЧИ”

Күш-ажыл, административтиг хоойлу хажыдылгышкынарның, кеземче-чорудулга дугайында ЧАА КОДЕКСТЕРНИ

тайылбырлап турар дептерни садып алырынче чалап тур.

Школалар доозукчулары, абитуриентилер, студентилер ажыглар тайылбыр литератураларын база садып турар.

- доозукчуларга откыргаларны болгаш доозукчулар кезжээлеринче чалалгаларны;
- башкыларга болгаш кижизидикчилерге методиктиг литератураларны;
- хүндүлел бижиктерни, дипломнарны, өөрүп четтиришкени илередир тускай бижиктерни;
- канцелярия барааннарын (бажыңга болгаш офистерге) садып ап болур.

Адреси: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

“ШЫН” СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим ынак ававыс Сара Ховальговна САЛЫРЫННЫ сөөлгү орукче үдешкен, моральдыг болгаш материалдыг дузаламчыны чедирген, Каа-Хемден, Эрзинден, Кызылдан, Улуг-Хемден, Чаа-Хөлдөн келген төрелдеривиске, эш-өөрүвүске, кудаларывыска, ававыстың ажылдап чораан коллективинге улуу-биле четтиргенивисти “Шын” солунну дамчыштыр илереттивис.

Өөнүң ээзи Шолбан-оол Дойдаевич, уруглары, күдээлери, оглундан.

Бистиң ынак оглуус, ачавыс Анзор Лалдаевич ДАМДЫННЫ сөөлгү орукче үдээринге дузалашкан, ажыг-шүжүүвүстү үлешкен дөргүл-төрелдеривиске, кудаларывыска, эш-өөрүвүске, Мөрен ортумак школазының, жожуунуң өөредилге килдизиниң коллективтеринге, еске-даа хөй организацияларга четтиргенивисти “Шын” солунну дамчыштыр илереттивис.

Ада-иези, өөнүң ишти, оолдары.

Садчының сүмези

ИНЕК-КАРАА

Инек-караа — садка эң-не күзенчиг каттарның бирээзи. Ооң эм шынарлыг билбес кижилер чок. Кады хамаанчок, бүрүзүн шай кылдыр хайындырып ижерге, чаагай хөлчок.

Инек-карааның будуун дазылдандырып тургаш, тарып өстүрер. Ону тарып оңгарны элээн хандыр каскаш, оон үнген довракка ириндини холуп алгаш, чедиштир былгап алыр. Дазылдандырып каан шывыкты тарыырда, казып белеткеп алган оңгарның дүвүнге иринди холуп алган довракты ургаш, кончуг камныг кылдыр дазылдарын чада салгаш тарыырга, өзүчели хөлчок болур. Дазылды сып, эй тыртып болбас. Тараан соонда чартык хууң ишти суг-биле суггарар. Ынчан дазыл шупту сугта чедиштир өткен турарын хайгаараар.

Дазылдандырып каан шывыкты кургагга хөөп болбас. Оңгардан каскан довракты ынай-бээр таратпазы-биле тарып алган дазылдың кырынче немей уруп тургаш, чедиштириптер. Бир эвес дазылдандырып алгаш тарып алган шывынарның кандыг-бир дазылы чер даштынга көстүп чыдар болза, ынчан үнүш багай үнер болур.

Чимистиг ыяштарны тарыырда ооң бүрүлери чазылбаанда тарыырга эптиг болур. Бүрүзү чартып, ооң бажы ногаарып эгелээн болза, өзүм аарыыр. А ооң ажаалдазы баксыраар болза, улам дам өлүп калза хөңнү. Кандыг-даа үнүштүн эки хөзүңге өзүмү чаагай болганда, инек-караа

база-ла ындыг. Тараан соонда үнүш улаштыр үнүп эгелей бээр-ге, эрги огурец тараан черден ириндини алгаш, дөзүңге чажып чемишчидилгени чорудуп эгелээр.

Инек-карааның кады бышканда хары угда бьжар кат болгай. Күскү доңат келгиге чедир ооң дөзүн кургатпайн, суксатпайн сугтарар. Сугтат эки болган тудум, ооң келир чылгы катталыр чечээниң бүүректери шыырак болур.

Инек-карааны херимниң мурнуу чарыңа унаштыр тарып алырга эки. Инек-караа-биле төрелдешкек кат кызырак-караа бар болгай. Ооң ажаалдазы база-ла инек-караа-биле шуут дөмей. Үнүштүн бедии, үнер байдалы база-ла ол ышкаш. Кызырак-карааның кадын бүдүңге варенье кылырга, арай бир янзы амданыг.

Бо ийи янзы каттарны көүдөдир өстүрерде, эң-не белен аргазы, ооң бир үнүп турган адакы адырын часкаар, черже эй тырткаш, сывын дазылче чоокшудалдыр, өл доврак-биле хөөп каары. Бүдүн чартык ай хире болганда, довракка хөөп каан черинден дазылдар тыптып, черден хире-шаанче чемишчидилгени ап турар апаар. Бир болза чазын инек-карааның бир адырын кескеш, сугта дазылдандырып болур. Ооң соонда черге быжыгып, чаа бүрү немешкөккө чедир экидир сугтарар. Ындыг арга-биле бир дес каттан каш-даа дөстү үндүрүп, көүдөдип ап болур.

Садчының сүмези.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш “Шын” солун редакциязының коллективни.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К.Сат, Е.Монгуш, Ч.Монгуш, А.Монгуш, С.Хертек, Т.Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиси — 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, улуттук болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну “Шын” солун редакциязының компьютер төвүңге өрөөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парламал ама.

Тираж 6683. Чагыг 39.

АГАР САНЬВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.